

JEGYZETEK

1. A MISZON magyarországi nemzeti vezető szerve az MTA Könyvtára.
2. A konferencia teljes dokumentációja megtalálható az MTA Könyvtárában.
3. Mind a konferencia Ajánlásait, mind pedig Határozatát a résztvevők egyhangúlag elfogadták.
4. Erre előreláthatólag 1978. február második felében kerül sor Poznan mellett.
5. European Conference on Social Science Information and Documentation.

Szakrészleges egyetemi könyvtárak Franciaországban (Tanulmányuti tapasztalatok)

FOGARASSY Miklós

Egy háromhetes tanulmányút semmiképpen sem alkalmas arra, hogy a meglátogatott intézmények, a szakmai megbeszélések és a belső írásos dokumentumok alapján valamiféle általános érvényű képet szűrhessünk le a célország könyvtárügyéről, vagy annak akár egy részterületéről. Francia földön azonban hosszú, konzervatív jellegű „pangás” után az elmúlt évtizedekben kezdtek hozzá – angolszász, skandináv példák nyomán – a könyvtárügy korszerűsítéséhez, így a könyvtárszervezés irányvonalainak, s az utazási program során meglátogatott intézményekben szerzett tapasztalatoknak a szemlélése a hazai törekvésekhez, vitákhoz is adalékul szolgálhat, elsősorban az egyetemi könyvtárügy fejlesztését és az intézmények belső – szolgáltatási, szervezési – struktúráját illetően.

Felsőoktatási „robbanás” – könyvtári reform

A francia felsőoktatásban az elmúlt másfél évtizedben hatalmas léptékű változások történtek. A történelmi rangjukról, polgári zártkörűségükről ismert, hírt-nevet szerzett egyetemek – s a nagyszámú, új alapítású felsőoktatási intézmények – ebben az időszakban szinte feszített mértékben növelték meg hallgatóik és oktatóik létszámát. A pusztaszámadat is beszédes: 1960 és 1975 között az egyetemi hallgatók és oktatók létszáma az országban négyszeresre nőtt (elérve hallgatóknál a 800 000-s, oktatóknál a 40 000-s nagyságrendet). Az újonnan alapított és az átszervezett, átépített egyetemek otthonaként modern „campus”-ok tucatját hozták létre.

Az egyetemek kapui a harmadik világ (főként a volt francia gyarmatok, protektorátusok) fiatalsága előtt is nyitva állnak, afrikai, ázsiai egyetemi hallgatók tömegeit lehet látni.

Ez a nagyarányú – az egyetemi intézetek, karok egész rendszerét szétfeszítő – átalakulás természetesen nem hagyta érintetlenül az egyetemi könyvtári rendszert sem. A felsőoktatási politika mélyreható változásaihoz könyvtári reform is kapcsolódott.

Ennek megértéséhez röviden szólni kell az előzményekről, az intézményrendszer adottságainak „hátteréről” is. Mint ez a vonatkozó szakmai előzményeket taglaló írásokból kiderül, a klasszikus egyetemi könyvtárak francia földön is súlyos válságba kerültek az 1960-as évek elejére. Hagyományos, zárt raktárakra és olvasótermekre épülő szerkezetük a növekvő és differenciálódó igényeknek egyre kevésbé felelt meg. A tanári kar számára csupán kölcsönzőhelyként, egyfajta nélkülözhetetlen „könyvraktárként” funkcionáltak, férőhelyeik korlátozott száma pedig a hallgatók számára vált elégtelenné. Ahhoz, hogy a központi oktatási-kulturális irányzat által elhatározott reform jelentőségét és erejét érzékelteni lehessen, emlékeztetni kell arra is, hogy Franciaországban nemcsak a polgári-konzervatív, de az egyetemi autonómia hagyományai és jogai is igen erősek – egy erősen meggyökeresedett „professzori”, intézményi szemlélet visszahúzó tényezőivel is meg kellett küzdeni.

A francia fejlesztési irányelv

A Francia Könyvtári Igazgatóság – hosszas szakmai viták után – a fejlesztés irányát a szabadpolcos, szakrészleges könyvtári modellekben jelölte ki az egyetemek számára. Ez az angol-amerikai példák alapján megfogalmazott elv francia földön az új közművelődési könyvtárak építésével, telepítésével egyidőben érvényesült a felsőoktatási könyvtárak körében. Ezt a folyamatot – az irányelvek kibocsátásán túl – a központi irányítás az elmúlt évek során az állami szubvenciók hathatós befolyásoló eszközeivel, a státuselosztás lehetőségeinek centralizálásával tudta támogatni. A helyzetet és az újfajta, szabadpolcos szolgáltatás bevezetését nehezítette az, hogy a felállítási rend alapját jelentő ETO korábban alig terjedt el az országban.

Az 1962-ben kibocsátott egyetemi könyvtári „instrukció” (2) általános jelleggel ugyan, de nagyon határozott szerkezeti-szervezeti programot tartalmaz (hiányoznak belőle a más országok könyvtári normatíváiban megadott fenntartási, személyzeti, gyarapítási stb. kalkulációk). Mivel az elmúlt másfél évtized alatt ez a dokumentum – pontosabban: az abban foglalt elvek – igen sok egyetemi könyvtár arculatát formálta ki, érdemes összefoglalni főbb előírásait.

A dokumentum – számot vetve az egyetemi oktatás specializálódásával, tanszékeinek, intézeteinek, tanulmányi épületeinek nagyfokú szétszórtságával a modern „campusokon” és a városokban – az egyetemi könyvtárak szakrészlegekre való tagolására ad útmutatást. (A francia könyvtári terminológia e szakrészlegesítésnél kétféle fogalmat használ: a „section” kifejezés a nagyobb, kari jellegű tudománycsoportokat, a „division” ennek további, tudományáganként való tagolását jelenti.) A hivatalos megfogalmazás nem fejt ki ennek okait, nem ad részletes könyvtár- és oktatáspolitikai indokolást hozzá, a kívülálló szakember is érzékeli azonban, hogy a kialakuló egyetemi viszonyok közepette a

központi könyvtár egy-és-oszthatatlan univerzális gyűjteményként, egyetlen egységként való fenntartása nem a szolgáltatás, hanem az egyetemes tudományosság (lényegében 19. századi) fikciójához való ragaszkodás lett volna. Az egyetem – intézményi mivoltában egységet alkotó – könyvtára külön bölcsészeti, jogi, közgazdasági, természettudományi és orvosi-gyógyszerészeti szakjellegű könyvtárakra osztódik szét tehát – közelebb kerülvén az oktatás térbeli szerkezetéhez és a használókhoz is. Az instrukció természetesen csak az épületbeli feltételek (lényegében: új épületbe való költözés, létesítés) esetén írja elő ezt a szakrészlegekre való tagolást. Ez azonban a közelmúltban – a már említett hatalmas egyetemi beruházások eredményeként – igen sok esetben megtörtént. Az oktatási-kulturális igazgatás – az egyetemi reformmal együtt haladva – ezzel a radikálisnak tekinthető döntéssel kíván kiutat találni abból az ismert konfliktusból is, ami a központi könyvtár elszigetelődése és a kis tanszéki gyűjtemények sarjadzó szétaprózódása között adódik. Ebből a szempontból egyfajta „köztes megoldás” józanságával kísérleteznek tehát, több fakultású egyetemeken kari könyvtárakat hozva létre. (Úgy tűnik a fent említett konfliktus még így is újraeled, a legfrissebben épített egyetemeken is létrehozzák a tanszékek, intézetek a maguk kisebb gyűjteményeit, a központi könyvtáraktól független könyvtári egységeit, s a koordináció csak a központi folyóiratkatalógusok, -jegyzékek formájában tud állományukról tájékoztatni.)

Az 1962-es irányelv másik döntő iránymutatása az volt, hogy az így kialakított szakrészlegeknek (kari könyvtáraknak) két szolgáltatási szintjét határozta meg. Az első az egyetemi hallgatók alsó évfolyamainak hallgatói számára szolgáló övezet, a második a felsőbb éves hallgatók és az egyetem oktatói-kutatói számára kialakított térrész. Ebben a szervezeti modellben a könyvtár két, minőségileg egymásraépülő (s általában építészetiileg is „kétszintes”) szolgáltatási övezetben áll használói rendelkezésére. Az alsó szinten viszonylag szűkkörű, a bevezető jellegű kézikönyvtári állományt és a tankönyvjellegű irodalmat állítják fel. A voltaképpeni magasfokú szakkönyvtári szolgáltatás (a hazai terminológia szerint is: igazi szakrészleg) ezen a kutató igény-szinten valósul meg. A szakövezetben a fő szakcsoportok – az ETO szerint felállított könyv és folyóiratanyag – ésszerűen egymás közelében tartható, „carellek” építhetők ki, közvetlenül használható reprogramozható apparátussal kiegészítve. (Automatikus – pénzbedobással működő – másolóberendezések az alsó évfolyamok szintjén is vannak.) Az 1962-es dokumentum ezen túlmenően a zárt raktárat is fenntartja, illetve nyitottá teszi azt (vagy annak egy részét) abban az esetben, ha a szabadpolcos kutatói övezet térbelileg nem elegendő a legfontosabb (friss) dokumentumok felállítására. A szakrészlegesítés során a hagyományos numerus kurrens szerinti raktározás és a szabadpolcos szakrendi jelzeteles kettőssége valósítandó meg. A zárt raktári terekben ugyanis az egyes tudománycsoportok anyaga együttmarad, numerus kurrens szerint, de a szabadpolcos terekbe kiemelt (és az avulásnak megfelelően állandóan cserélt) anyag miatt a számozás nem folyamatos. Az egyes karok – nagyobb szakcsoportok – anyagának együtt-tartása ott fontos, ahol két kar (pl. jogi és bölcsészeti) közös épületben van, a zárt raktári rész azonban még ebben az esetben is „osztott”. A kettős jelzeteles – a nagyságrendi numerus kurrens és az ETO jelek alapján kialakított szakcsoport-jelek alkalmazása természetesen csak megfelelő személyi feltételek mellett valósítható meg, a katalógusok állandó gondozásával, naprakészen tartásával.

Azt a rendszert, amit az 1962-es dokumentum lefektetett, az egyes intézmények a maguk helyi adottságának megfelelően valósították meg. (Egyébként is megfigyelhető, hogy a központi irányítás – bármennyire határozottak is a lényeges kérdésekben – állásfoglalásai igen nagy teret hagynak a könyvtárosok helyi leleményeinek, a megvalósítás változatainak.)

A jelzett alapmodellnek néhány variációjáról kívánunk a továbbiakban beszámolni.

Bölcsészeti, jogi-közgazdasági egyetemi könyvtár Párizsban

Alcímünk voltaképpen pontatlan: az 1968-as diáklázadások kapcsán nemzetközileg is ismertté lett Nanterre-i egyetem voltaképpen a város közigazgatási határain kívül, az agglomerációs övezetben van. A felé vezető út maga is beszédes urbanisztikai, szociológiai „jelképek” vezet végig: a Champs-Élisee vonalát folytatva, a modern ipari kapitalizmus felhőkarcolói között, iroda-toronyházak együttese vezet át az iparvidéken fekvő egyetemi városba. A könyvtár a „campus” szívében emelkedik. A gyűjtemény (közel 200 000 dokumentum) 80%-a szabadpolcon van. Az állomány tagolása többirányú. Egyszer a fő diszciplínák szerint oszlik meg, ezen belül a tanulmányi szinteknek megfelelően bontják, és külön folyóiratolvasó van. Másutt a periodika-anyagot a szakrészlegekben az egyes szakok mellett állítják fel. A nagy L-alakú épületben az egyik szárnyat a nyelvészet, irodalom és történelem, az erre merőleges tömböt a földrajz, pszichológia, társadalomtudomány, illetve – tovább különítve – a jog- és gazdaságtudományok övezetei foglalják el (a „határok” lazák, jelképesek). A divíziók, a szűkebb szakegyüttesek gyűjtéséért, fejlesztéséért, feldolgozásának érdemi feladataiért (szakozás, tárgyszavazás) egy-egy szakreferens felelős, a könyvtár szakmai működése elképzelhetetlen lenne a vertikális munkaszervezet illetve a 20 szakreferens működése nélkül. Mint minden egyetemen itt is működik – részletesen szabályozott jogokkal és köteleességekkel – egyetemi könyvtári tanács, a fenntartói, oktatási igények, a gyűjtemény-fejlesztés igényes megalapozásának azonban mégiscsak e szakreferensek és a tanszékek szakembereinek állandó kapcsolata révén valósul meg.

A szabadpolcos övezetek állománya a helybenhasználat igényeit szolgálja (színsíkozás jelzi a kivételt). A közel 22 ezer hallgatóra 2200 ülőhely jut így a prézens állomány használata biztosított. Hét végére a prézens állományból is kölcsönöznek, valamint kölcsönzik a raktári állomány többes példányait, így a tömeges kölcsönzési igényeket is zökkenőmentesen kielégítik.

A szabadpolcos övezeteket járva a szakember azt is tanulmányozhatja, hogy az ETO szerinti szakcsoportokat (ha megfelelően részletező tagolásban alkalmazzák) milyen logikus, ésszerű, rugalmas módon alakítják ki. Az irodalmi és történelmi szakrészlegekben például a szakcsoport-jeleknél idő, nyelv, forma szerinti alosztásokat is bátran alkalmaznak az értelmes, áttekinthető egységek kialakítása érdekében. Az irodalomtudományi övezetben például a használó az egyes írókkal kapcsolatos elsődleges forrásokat (szövegkiadásokat) és a kapcsolatos irodalomtörténeti monografikus irodalmat együtt találja meg a polcokon (3).

Annak a hatalmas, az elmúlt évtizedekben kialakult egyetemi „gyűrűnek”, amely a francia fővárost körbefogja, Észak-Párizs új létesítménye a három karú (bölcészeti, jogi, közgazdasági és természettudományi-műszaki) Villetaneuse-i egyetem a legújabb egysége.

Maga az egyetem-város építészeti képe is különbözik a szélesre méretezett „campus”-típusoktól: az épületek térbeli elhelyezkedése sokkalta koncentráltabb, az egységek inkább vertikálisan terjeszkednek. Kiépítése 1970 és 1976 között folyt. A jogi és bölcészeti fakultás nyílt meg először, ekkor adták át a két kar számára közösen épített könyvtárépületet. Ez a könyvtár az intézmény épületegyüttesének középpontjában, egy fedett forum-térség mellett helyezkedik el.

A közel 5000 m² alapterületű könyvtárban a bölcészeti és jogi-közgazdasági szekció – egymással osztozva – három szinten helyezkedik el. (4) (A könyvtár igazgatója egyben a később belépő természettudományi kari könyvtár főigazgatója is.) Már a tervezéskor is a szabadpolcra helyezett állomány nagy volumenével számoltak: a 2500 m²-es nyilvános övezet mellett a zárt raktár 500 m² felületet kapott. Érdekes volt megfigyelni, hogy az 1962-es Irányelv-ben még „kétszintesként” megfogalmazott belső tagolódási modell, itt hogyan differenciálódott. Míg a földszinti részek az általános referenz-szolgáltatást, a katalógusövezetet és az alsóévesek könyvtár-részeit foglalják magukba (a legfontosabb kézikönyvtári állománnyal), a második szinten a kölcsönzési állomány van szabadpolcon, ülőhelyekkel a helyben való használatot is biztosítva. Csak efölött helyezkedik el aztán a kutatói szint. A szerkezet –mint érzékelhető talán – jóval bonyolultabb, és némileg vitatható is. Az is megnyilatkozik benne azonban, hogy a másfél évtized előtti szabályozás „merevségeit” igyekeztek feloldani az építészeti és szervezeti programban. Hiszen az oktatási módszerek a francia egyetemeken is olyan irányban változnak, hogy már az alsóéveseknél is széles körű dokumentumigényre lehet számítani, a csak tankönyvre koncentráló formákat visszaszorítják az egyéni feldolgozásra alapozott tanulmányi formák. Az irányelvek által megfogalmazott kétféle elvárás határai tehát elmosódnak, s a könyvtárosok tapasztalatai szerint különösen a bölcészeti hallgatók kevesellik az „alsó szintek anyagát”. (Annak szabályozása, hogy az alsóéves hallgatóságnak mennyiben áll jogában a kutató övezetet használni, egyetemenként eltérő.)

A francia szakrészlegesítés és „szintezés” veszélyei érdekes módon az észak-párizsi egyetem természettudományi-műszaki könyvtárában tűnnek elő legjobban. A tanulmányaikat kezdő hallgatók olvasótermei inkább emlékeztetnek csupasz tanteremre, a helyben vagy kölcsönzés formájában általuk használható gyűjtemény-részt egy nyitott raktári részben, szakrendi tagolásban állították fel (kb. 20 000 kötet). A kutatói szinten a könyv és folyóiratállomány együtt van, ez az emelet már valóban az, aminek szánták: az egyetemi oktatási és kutatási munkák műhelye.

A grenoble-i egyetem könyvtárai

Nem véletlen, hogy amikor az elmúlt évek során az IFLA Franciaországban tartotta közgyűlését, a színhely: Grenoble, ez a nemcsak szépfekvésű, de könyvtárilag is igényesen

ellátott város volt. Itt a városon kívül van az egyetemi városrész, középpontjában a könyvtár két épületével.

Itt a tagolás és igazgatási szerkezet újabb változatával volt módunk megismerkedni, s szolgáltatások helyett inkább ennek fő vonásait, s a rendszer visszasságait lesz érdemes érinteni. Az egyetemi könyvtár igazgatója – egyben a természettudományi szakrészleg vezetője – rendelkezik az éves pénzügyi alapok elosztásáról az egyes kari részlegek között (5). A „központinak” csak igazgatási szempontból nevezhető könyvtárban – a többi részleg számára is – hatalmas reprográfiai és sokszorosító műhely működik. A jogi-közgazdasági és bölcsészeti könyvtár élén (annak ellenére, hogy egyazon épületen osztoznak) külön-külön szakrészlegvezető-könyvtárigazgató áll, és külön feldolgozási szervezetük van. Az alsóévesek szintjén – ellentétben az előző példával – a hatalmas olvasótermekben közvetlenül csak egy viszonylag szűkkörű kézikönyvanyagot lehet használni, a kölcsönzés egy pulton keresztül, a zárt raktárból történik (állományvédelmi hivatkozással). Az épületben lévő két szakrészleg anyaga csak a katalógusokban „találkozik” – az általános referenz és a feltáró-apparátus közös. Ami a Nanterre-i és az észak-párizsi egyetemen szerves egységet alkot és csak a szakreferensek révén kap szakmai tagolást, azt itt két különálló rész-szervezetben (a jogi és bölcsészkar könyvtár formájában) működik.

Talán érzékelhető a példából, hogy ez a grenoble-i „változat” az 1962-es szabályozás másik árnyoldalát mutatja meg. Ahogy az alsó évesek és kutatók számára nyújtott külön szolgáltatás az évek során bizonyos ellentmondásokat szült, úgy a szakrészlegekre tagolás – ha az merev és formális megoldásokat eredményez is – vitatható könyvtári szervezeteket eredményez.

Követendő minta?

Aligha lehet, még a tanulmányút szűkkörű lehetőségein belül sem, némi kritika nélkül szemlélni az egyetemi könyvtárfejlesztés francia változatát. Egészében az a kép rajzolódt ki, hogy a felsőoktatás-politika (elsősorban könyvtári terek, épületek formájában) megteremtette azokat a kereteket, amelyek nélkül a korszerű és hatalmasra nőtt felsőoktatás könyvtári ellátása nem képzelhető el. Az a könyvtári technológia és szervezeti rendszer, amely az így adódó kereteket kitölti és a szolgáltatásokat biztosítja, úgy tűnik, lassú és tévedésektől sem mentes folyamat során érleli ki a maga korszerű formáit. A francia egyetemi könyvtárosoknak sok mindent kellett az elmúlt években elsajátítani az újfajta könyvtárosi szerepkör tudnivalóiból. Lehet, hogy most megint az egyetemi könyvtárak központi szervének – a már külön államtitkársági igazgatósággá szervezett „csúcsszervnek” – kellene lépnie: újragondolva és újra latra téve, hogy az 1962-es instrukciók a 70-es évek második felében valóban egészükben korszerűek-e még.

JEGYZETEK

1. UNESCO. Statistical Yearbook 1975. (Paris, 1976.)
2. Instruction concernant les nouvelles sections et les sections transférés des bibliothèques des universités. (Bulletin des Bibliothèques de France 1962. No. 8. 401–410.p.)

3. Bibliothèque Universitaire. Nanterre. Liste des cotes. Paris-Nanterre, 1977. 72 lev.
4. Dupley, F.: La bibliothèque de l'université de Paris-Nord. (Bulletin des Bibliothèques de France. 1974. No. 8. 385–391.p.)
5. Chauveinc, M.: Section Science Bibliothèque Universitaire de Saint-Martin-D'Herès. (Bulletin des Bibliothèques de France. 1969. No.4. 139–150.p.)